

האם מותר להשמיד עוברונים לצרכי מחקר?

שִׁפְךָ דֵם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְּעֶלְמָא אֱלָקִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם (בראשית ט, ו)

לדעת רבי ישמעאל (סנהדרין נז, ב), אזהרה זו מכוונת לאיסור על הריגת עוברים:

"משום רבי ישמעאל אמרו, (בן נח נהרג) אף על העוברין. מאי טעמיה דרבי ישמעאל? - דכתיב "שפך דם האדם באדם דמו ישפך", איזהו אדם שהוא באדם - הוי אומר זה עובר שבמעי אמו".

מדברי רבי ישמעאל עולה כי לעובר יש יחס של "אדם". עם זאת, הלימוד מן הפסוק הוא מכך שנאמר "האדם באדם", דבר שמתפרש על ידו "אדם שהוא באדם", כלומר עובר במעי אמו. הדבר מעורר את השאלה הבאה: האם עובר שלא יהיה במעי אימו נחשב אדם לענין האיסור על הריגתו?

כוונתנו היא, כמובן, לעובר שנמצא בשלב טרום השרשה ברחם. מספר ימים לאחר הפריית הביצית על ידי הזרע, נוצרת מעטפת שעוטפת את הביצית המופרית (מעטפת זו תיווצר השליה) המכילה את תאי הגזע הראשוניים, מהם יתקדם העובר. תאי גזע אלו הנם בעלי יכולת התמיינות ושגשוג גבוהים במיוחד ובמחקר הרפואי עוסקים רבות באפשרות לנצל אותם לשימושים רפואיים מגוונים. האפשרות להפיק את תאי הגזע דורשת הפריה חוץ גופית, ולאחר מכן השמדה של הביצית והפסקת התפתחותה.

מלבד שימוש בביציות ובזרע של תורמים מתנדבים, או בביציות שהופרו באמצעות שיבוט, עיקר המאגר של ביציות מופרות מגיע מזוגות שנדרשים להפריה חוץ גופית במסגרת טיפולי פוריות. השיטה הנהוגה בהפריה חוץ גופית היא הוצאת כמה ביציות מגוף האשה והפרייתן במעבדה. לאחר מכן מחזירים את חלקן לגוף האשה, ומקפידים את השאר לצורך שימוש עתידי במידה שהאשה לא הרתה כתוצאה מניסיון ההפריה הראשון. פעמים רבות אין שימוש חוזר בביציות המוקפאות, כמו במקרה של היריון, גירושין או מות האשה.

האם ניתן להשתמש בעוברונים אלו להפקת תאי גזע? כאמור – הפקה של תאי גזע משמעה הריגת העובר. האם בשלב כה מוקדם של התפתחות העובר יש לו מעמד האוסר על הריגתו?¹

כפי שראינו, דינו של רבי ישמעאל קובע שבני נח נהרגים על הריגת עוברים. עם זאת, ישראל שהרג עובר אינו נחשב לרוצח ואינו נהרג על כך. כך עולה ממה שמצינו בתורה בדיון דמי וולדות (שמות כא), שאדם שנגף אשה הרה ומתו העוברים, אך האשה נשארה בחיים, אינו נחשב רוצח ועונשו מסתכם בתשלום פיצוי כספי (מאה כסף). בטעם הדבר כתב היד רמה (סנהדרין נז, ב):

"דאילו ישראל לא מיקטיל אעוברין (=אינו נהרג על הריגת עוברים), שנאמר "כי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון", כלומר – באשה, ענוש יענש, על העוברין, כאשר ישית עליו בעל האשה. אלמא אעוברין פטור, ולא מיקטלא ליה (=ההורג אינו נהרג אלא) עד שיהא תינוק בן יום אחד"... כדתנן במסכת נדה: תינוק בן יום אחד ההורגו חייב".

עיקרון זה מובא גם בסמ"ע. על פי דין רודף, אדם הרודף אחר חברו להרגו, מותר להציל את הנרדף באמצעות הריגת הרודף. בשולחן ערוך (חו"מ סימן תכה, ב) נפסק על יסוד דין זה: "לפיכך העוברת שהיא מקשה לילד, מותר לחתוך העובר במעיה, בין בסם בין ביד, מפני שהוא כרודף אחריה להרגה. ואם הוציא ראשו, אין נוגעים בו, שאין דוחים נפש מפני נפש, וזהו טבעו של עולם". הלכה מפורסמת זאת נמצאת במוקד מחלוקת עזה בראשונים בביאור דין זה וטעמו. וכך כותב הסמ"ע (שם ס"ק ח) לבאר את דברי השולחן ערוך:

"וזה טבעו של עולם - הוצרך לכתוב זה, שלא תאמר הולד הרי הוא רודף ויצילו את אמו בנפשו, קא משמע לן כיון שטבע של עולם בכך, אין דין רודף עליו, ואף על פי כן, בעודו במעיה - מותר לחתכו אף על פי שהוא חי, שכל שלא יצא לאויר העולם, אין שם נפש עליו, והא ראייה - דהנוגף אשה הרה ויצאו ילדיה ומתו, משלם דמי הולדות, ואין שם רוצח ומיתה עליו".

כלומר, הסמ"ע מפרש שללא כל קשר לדין רודף, יש הבדל בין עובר למי שכבר נולד. עובר, אף על פי שהוא חי, עדיין איננו בגדר "נפש", ואין דין רציחה עליו, ורק לאחר שנולד כבר, ההורגו נחשב "רוצח נפש".

¹ פשוט ומובן מאליה שחל איסור חמור על תרומת זרע לצרכי מחקר – הדבר כרוך באיסור הוצאת זרע לבטלה והשחתתו. בכלל זה גם שימוש בביציות מופרות שיש להן פוטנציאל להפרות את הזוג שממנו באו.

כך מפרש גם רש"י (סנהדרין עב, ב) :

"דכל זמן שלא יצא לאויר העולם, **לאו נפש הוא** וניתן להורגו ולהציל את אמו, אבל יצא ראשו - אין נוגעים בו להורגו, דהוה ליה **כילוד** ואין דוחין נפש מפני נפש".

כך כותב גם היד רמ"ה (שם) :

"האשה שהיא מקשה לילד, מחתכין את הולד במעיה ומוציאין אותו איברים, מפני שחייה קודמין לחייו. יצא רובו אין נוגעין בו, **שאין דוחין נפש מפני נפש**, דכתיב שופך דם האדם באדם, איזהו אדם שהוא באדם הוי אומר זה עובר. ודוקא כשיצא רובו, אבל כל זמן שהוא מבפנים, לאו נפש הוא, ולא חסה עליו תורה, שהרי לא חייבה עליו מיתה, דכתיב ויצאו ילדיה ענוש יענש".

מקורות אלו משמשים את גדולי הפוסקים הבאים להכריע בשאלות חמורות הקשורות בהפלות לצרכים שונים. במקורות אלו אין הבחנה באיזה שלב נמצא העובר בהתפתחותו. אך למעשה מצאנו בגמרא כמה התייחסויות לשלבים שונים בהיריון. ביבמות (סט, ב) מצינו שעובר לפני ארבעים יום מיצירתו נחשב "מיא בעלמא" (מים בלבד). כיוצא בזה למרות שדין טומאת לידה שייך גם בהפלה, הרי שהפלת עובר לפני יום הארבעים מיצירתו אינה מטמאה (נדה ל, א). היחס של העובר עד גיל זה כ"מיא" נובע מכך שלא מתחילה להתרקם צורתו לפני מועד זה (רש"י מנחות צט, ב). ומסכם זאת הרמב"ם (תרומות ח, ג) כך: "שכל הארבעים יום אינו עובר אלא מים בעולם הוא חשוב". עוד מצינו בנדה (ח, ב) שרק לאחר שלשה חודשים מרגע ההיריון ניכרת צורתו של העובר כצורת אדם. הפוסקים העוסקים בשאלת ההפלות דנים האם מועדים אלו רלוונטיים או לא בנוגע לשאלה האם יש זמן מסוים שממנו אסור לבצע הפלה, או לא. למקורות ראו הערה.²

שאלה נוספת שעסקו בה הפוסקים בנוגע למעמדו של העובר נוגע בשאלת הצלת נפשו. כלל גדול בכל התורה הוא שפיקוח נפש דוחה את כל המצוות. דבר זה נלמד כעיקרון מן הכתוב "אלה הדברים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם", ודרש שמואל בגמרא (יומא פה, ב), "וחי בהם ולא שימות בהם". אך עובר כך יש צורך להיחשב "אדם". בנוגע לעובר למדנו במסכת ערכין (ז, א): "אמר רב נחמן אמר שמואל, האשה שישבה על המשבר ומתה בשבת, מביאין סכין ומקרעים את כריסה ומוציאין את הוולד". כפי שמבואר שם בגמרא, הדבר מותר למרות שהוא כרוך באיסורי שבת. מדוע מחללין את השבת עבור הצלת עובר? הרי כבר למדנו שהעובר איננו נחשב "נפש"? מחדשים הראשונים שלמרות שלא ניתן ללמוד מ"וחי בהם" שמחללים

² עיינו: שו"ת חות יאיר (סימן לא), תורת חסד (אה"ע סימן מב), ציץ אליעזר (חלק ז סימן מח), אגרות משה (ח"מ ב סימן סט), יביע אומר (חלק ד אה"ע סימן א) ועוד.

את השבת עבור הצלת חייו של עובר, הדבר נלמד מדרשת רבי ישמעאל (שם), לפיה "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה"³. לפי דרשה זו, למרות שלעובר עדיין אין מעמד של אדם, מכל מקום סוף סוף הוא עתיד להתפתח ולהיוולד ולשמור שבתות הרבה, כך שגם הוא שייך בדרשה זו של "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". מוסיף הרמב"ן (תורת האדם שער המיחוש ענין הסכנה), שלפי טעם זה, מותר לחלל את השבת גם עבור עובר לפני שמלאו לו ארבעים יום, אף ש"אין לו חיות כלל". וכך פסקו כמה מהאחרונים.⁴

חשוב לציין, כי להיתר זה אין קשר לשאלת האיסור על הריגת עוברים שנובע מקביעת מעמדו הנוכחי, כפי שמדגישים הרמב"ן והריטב"א (נדה מד).

על כל פנים, כפי שראינו, עובר עד ארבעים יום נחשב "מיא בעלמא". פוסקים רבים כתבו שהדבר איננו מהווה שיקול בשאלה האם להתיר הפלה לפני ארבעים יום, ובוודאי ללא סיבה מוצדקת (כמו דילול עוברים כאשר ריבוי העוברים מסכן את האשה או את יתר העוברים). וכך כותב החות יאיר (סימן לא):

"אם יש עון איבוד נפש בזה, אחר שנתעברה לקלקל העובר ולהמיתו ולהפילו, ובזה היה אפשר לחלק כמה חילוקים: אם כבר עברו ארבעים יום, דמקמי הכי מיא בעלמא ננהו (=שקודם לכן מים בעלמא הוא) כמבואר בפרק המפלת ובפרק קמא דכריתות; או אם כבר עברו על הריונה ג' חדשים, שהוא זמן הכרת העובר וזמן הבחנה, או אם הרגישה בבטנה תנועת העובר, המאוחר קצת אחר ג' חדשים, ובפרט בנקיבה, **מכל מקום אין זה מבוקשינו לדון מדעת נוטה וסברת הכרס - רק ע"פ דין תורה**".

כלומר למעשה החות יאיר דוחה את האפשרות לחלק חילוקים מסוג זה הנוגעים לשלב ההתפתחות של העובר כבסיס להתיר הפלה בשלב מוקדם.

אך למעשה יש פוסקים שאימצו את ההבחנה הזו וקבעו כי בן נח אינו נהרג על הריגת עוברים לפני ארבעים יום.⁵

למרות זאת ישנם שני טעמים שאולי שונים במהותם מסוג טעמים אלו, כשמדובר על הריגת עוברים שנמצאים בשלב טרום-השרשה ברחם.

³ הר"ן ביומא דף ג, ב מדפי הרי"ף, ועוד.

⁴ עיין שער הציון סימן תריז, א, ולעומתו בשבט הלוי חלק ז סימן פ וציץ אליעזר חלק יא סימן מג.

⁵ עיין במקורות שהבאנו בהערה 2 וכן באחיעזר חלק ג סימן סה שמבאר ענין זה היטב.

הרב פרופ' אברהם שטיינברג כותב, שאולי ניתן להתייחס אחרת לעוברים שאינם בגוף האשה, מפני שבכדי שעוברים אלו יתפתחו הם זקוקים להשתלה בגוף האשה. במצבם הנוכחי הם לא אמורים להתפתח. לכן, ייתכן שבשלב זה לכל הדעות לא יהיה להם מעמד של עובר אפילו לדעות המחמירות ביותר ורואות בעובר בשלב מוקדם זה כמי שאסור להרגו לשום מטרה.

בנוסף, יש לדון בטעם עקרוני יותר, על פי דקדוק דברי רבי ישמעאל אותם הבאנו בפתיחת הדברים. זכור רבי ישמעאל עוסק בדינו של בן נח שהרג עובר. הדין בן נח מחמיר יותר מאשר בישראל וההלכה היא שהוא נהרג על הריגת עוברים כדין רוצח. הלימוד לכך הוא מהנאמר בפרשתנו "שופך דם האדם באדם דמו יישפך". האדם באדם, לפי רבי ישמעאל, מתאר עובר, שהוא אדם בתוך אדם. יתכן מאד, שעל פי הלכה היחס הבסיסי לעובר הוא רק כאשר הוא עונה על ההגדרה "אדם באדם", אמנם עובר שאינו נמצא ברחם אמו לא ייחשב כך ולא יהיה איסור על הריגתו.

אמנם סביר להניח שסברא זו איננה עומדת בפני עצמה ותלויה גם בשלב ההתפתחותי של העובר, מאחר שפשוט לכאורה שעובר שמתפתח מחוץ לרחם וכבר נמצא בשלב מתקדם יהיה זהה בדינו לכל עובר אחר גם אם אינו בגדר "אדם באדם". בדבר התורה לפרשת תזריע עסקנו בשאלה מה מגדיר את רגע הלידה על פי ההלכה. הבאנו שם בשם ידידנו הרב ד"ר ארי ויינטרויב תיאור של התפתחות רפואית שמאפשרת הוצאה של עובר הזקוק לכך (כגון בלידה קדומה) מן הרחם, הכנסתו לשקית המחוברת למשאבות דרך חבל הטבור, באופן שמאפשר את המשך ההיריון מחוץ לגוף (הוא מעיד כי בבית החולים בו הוא עובד הצליח רופא מנחת לבצע הליך כזה בטלאים). שם עסקנו בשאלה באם נגיע ליום שבו ניתן יהיה לבצע זאת גם בתינוקות – האם השלב בו מוצאים את העובר ייחשב לידה או לא? אם התשובה הנה חיובית, הדיון כאן מתייטר. אמנם אם הוצאת העובר מרחם אמו והמשך ההיריון באופן מלאכותי לא ייחשבו ללידה, עדיין סביר להניח כמו שכתבנו שלמרות שלא יהיה מדובר במצב של "אדם באדם", עדיין יהיה לו דין עובר לגבי איסור ההריגה שלו.